

Mint láttuk, Csetri Berzsenyi poézisát és poétikáját a német irodalom felől közelítette meg. Nem egészen világos azonban, meghatározó közvetlen vagy közvetett hatást föltételez-e, vagy a német irodalmat inkább viszonyítási pontnak tartja, amellyel Berzsenyi költészetének és gondolkodásának korszerűségét lehet mérni. További vizsgálódást kíván az is, a rokon jelenségek hogyan módosulnak, mennyiben kapnak más jelentést, más hangsúlyt, más értéket magyar viszonyok között. Könyvének fő értékét abban látom, hogy jelentősen kiszélesítette a Berzsenyi-kutatás mezejét. E mezőn azonban bőségesen van még tennivaló. (Szépirodalmi, 1986.)

OROSZ LÁSZLÓ

A PÁLYA VÉGÉN

BARTA JÁNOS TANULMÁNYKÖTETE

1. Bölcs és szép címet adott Barta János most megjelent kötetének. Szebbet a legválogatottabb szavú esszéista is aligha adhatott volna. Mindnyájan ismerjük nagy zenészek, nagy énekesek ama szép gesztusát, hogy akkor lépnek le a rivalda fényéből, amikor még művészetük teljességét tudnák adni. A közönség s önmaguk megbecsülése egyaránt indítja őket erre, hiszen így úgy maradnak, élő alakjukban is, az emlékezetben mint mesterségük kiváló megtestesítői. De idézhetnénk, idegen szakterület helyett, Barta János kedvenc költőjének, Aranynek egyik kesernyésen szép töredékét is, az *Őszikék* nagy fölvirágása után.

Mit is akarsz,
Nézz az időre . . .
. . . nyilhatnak a fán csalvirágok,
nem lesz érett gyümölcse már.

Ha Aranyt elfoghatta ez a kétely, mennyivel inkább elfoghatja a tudóst, akinek munkája talán nem oly maradandó, de nem kevesebb koncentrációt kíván. Ám ha nem lett igaza Aranynak — mert még jó néhány remekmű került ki a keze alól —, reméljük, hisszük, nem lesz igaza Barta Jánosnak sem; örök éber figyelme, folytonos meditációja, megoldást kereső följajzottsága nem fogja a következőkben sem nyugton hagyni.

Pályájáról maga mondja utószavában, rokonszenves szerénységgel és igaz szívű beletörődéssel, hogy lassú menetű volt az, de nem panaszkodhat, végül is eljutott a tudományág csúcsára, hivatalos elismertést illetően is. Mert pályatársai, tanítványai, az olvasóközönség szemében régen az elsők között állott már ő. S ha jól meggondoljuk, ama bizonyos elismeréseket meglehetősen takarékosan és túlságosan is fontolgatva osztotta neki a Hivatal. Csak épp egy ez idei akadémiai osztályülésen derült ki, mindenki meglepetésére vagy éppen megrökönyödésére, hogy ő még sosem kapott Állami Díjat, holott boldogboldogtalan részesült már sokkal kisebb munkássággal, sokkal kevésbé mély tudományossággal, sokkal csekélyebb hatású oktatói tevékenységgel e kitüntetésben.

Mert Barta János született tudós és született pedagógus is egyszerre. Ebben a tudományágban alighanem a legszerencsésebb összetétel. Maga is érzi ezt, midőn utószavában arról szól, igyekezett tanítványai számára részint mindig újat mondani, részint mindig más-más tárgykört bemutatni, részint mindig más-más írótipust és műfajt elemezni és jellemezni. A tudósnak valóban egyik legjobb készlet, indikáló alkalmá, indoka a tanítás, a tanítvány. Amivel az íróasztal mellett, a maga logikájába beásódva, nem kerül szembe, azzal a tanítványok keresztező gondolatmenete, észrevétele, ellenvetése minduntalan szembesülni kényszeríti. S olyan területek, amelyek egyébként kiesnének érdeklődése köréből, egy-egy szemeszter előadása folyamán átgondoltan kerülnek az irodalomtörténeti folyamat összképébe, mert hiszen a valódi irodalomtörténész mindig ennek szövevényében dolgozik, minden szálát ebbe sző bele.

Igaz, nem minden író, nem minden életmű, amelyről szólni kénytelen, foglalkoztatja egyforma személyességgel, egyforma intenzitással. A pózoló gyakran megjátssza a mindenki és minden iránt való érdeklődést; vagy ellenkezőleg; hivalkodik azzal, hogy őt az irodalomnak csak ilyen vagy amolyan ideológiai vonala, ilyen vagy amolyan alkotás módszerű típusa vagy éppen különleges esztétikai nívója érdekli. Barta ebben is példamutatóan tartózkodó, bölcs belátású és nyíltszívű. Nem magyarázgatja körmönfont, a Hivatalt megnyerő okokkal, hanem egyenes szóval megvallja, hogy bizonyos írókhoz nem tudott igazán közel kerülni, bármennyire méltányolja is mások megértésén keresztül az illető szerzők írói nagyságát. Mert ha például az 50-es években egyenesen tünetni volt szokás azzal, hogy *Babits* távol áll tőlünk, — ma kötelező csodálójának, tanítványának vagy éppen hitvallójának lenni. Barta ellenben azt mondja; költészetének mindig csak külső köreiig jutott igazában el.

2. Pedig Barta élményköre, módszere, előadásmodora a kezdetektől szinte az utolsó kötetig állandóan változott, bővült, s áttetszőbb lett. Mind a három említett vonás alapvető az ő tevékenységét ille-

tően. Mert Barta János az a típusú irodalomtörténész, akire, bizonyos paradoxonnal, azt mondhatnánk, mindig konzervatív és mindig élénken az újra is figyelő egyazon időben. Vagy, ma divatosabb szóval, azt mondhatnánk, úgy újul meg, hogy folyton megtartja a tudományágnak is, önmagának is kontinuitását, folytonosságát. Azaz úgy olvasztja be a frisset, az éppen följövőt, a ma járatosat, hogy a meglevő kritikájának veti azt alá; s megfordítva: úgy tartja meg az eddigit, hogy szembesíti azzal, amit éppen készülő műve idején tartanak érvényesnek.

Nem tagadta el sohasem, hogy ahhoz az iskolához vagy inkább ahhoz a fölfogáshoz vonzódik, tartozik igazán, amely a műben testet öltő élményt vizsgálja legnagyobb erőbevetéssel, s azt a módot, ahogy ez az élmény megtalálja ama formát, amelyben legfoghatóbban ölt testet. Ugyanakkor megértést mutat az iránt a törekvés iránt is, amely a mű létezmódja, formája, struktúrája oldaláról indul el a művet szülő élmény irányába. S ha kezdetben inkább az első érvényesült munkásságában, az utolsó másfél évtizedben egyre gyakrabban, egyre szerencsésebben ötvözte a kettőt. Mindig pontosan, célratörően s világosan fogalmazott, ám ugyanakkor sosem tévedt az *ún. józan ész* vagy az egykor követelménnyé tett *széles közérthetőség* lapidaritásainak világába. A mikroanalízist egyesíteni tudta nemcsak az egész műre, hanem az egész korszakra, irányzatra, műfajra kiterjedő elemző figyelemmel. S arra is mindig volt gondja, hogy körülhatárolja tudományágának illetékességi területét. Azaz nem közvetlenül kapcsolta a művet, illetőleg a benne földolgozott élményt a történelemnek társadalmi-gazdasági mozgásához vagy éppen politikai mozgalmaihoz, hanem mindig alapos mentalitástörténeti vizsgálódásokon át. Annál is inkább eredményesen tehette ezt, mivel eredeti, egyetemen tanult szakterülete a magyar és a német irodalom volt, s ez utóbbi révén legtöbb pályatársánál alaposabb filozófiai s gondolkodástörténeti ismeretekre tett szert.

Hullámvölgybe, jellemző módon, akkor jutott, az 50-es évek elején készült kis Arany-könyvében, amidőn kényszerűen engedett a nyomásnak, s hagyta művében az akkor szélteben divatos, közvetlenül kapcsoló, vulgárszociológiai s napi politikai magyarázatot. Mennyire érzekelte maga is e beszüremlés mérhetetlenül káros voltát, tanúsíthatja e sorok írója, akit arra kért: a kritikai kiadásban e művére ne történjék hivatkozás, e műve lehetőleg ne is említődjék. S éppen utolsó kötetei, nem utolsósorban ez a mostani kötete is mutatja, mennyire idegen volt tőle az a módszer, az a fölfogás, az az eljárás.

3. Ebben a kötetében éppúgy, mint az előző kettőben is, teljes fölszabadultsággal érvényesíti a maga szemléletmódját, rokonszenveit, meggyőződését. Különösen ebben a legutolsóban jut szóhoz a szépen rajzolt rokonszenv és a jól argumentált különvélemény. Főleg

arról a három szerzőről szoltában, akihez, mint mondja, egész életében különleges rokonszenv vonzotta: *Arany, Kemény s Madách* ez a három szerző. Az ő műveik, az ő élményviláguk, az ő formaművészetük elemzésénél mutatkozik meg leginkább az, amiről szoltunk: miképp használja föl korábban magáévá tett módszereit frissen szerzett metodikai eljárásaival ötvözve. Az 50-es évek második felében, de még a 60-asokban is heves támadások érték őt, amiatt, hogy Keményt regényírásunk egyik legragyogóbb tehetségének, egyik leg-sajátosabb regényírói alkatának tekintette. Az volt a visszás a kötelező nézetekhez kínos opportunitással alkalmazkodó e támadásokban, hogy Barta e felfogásában olyanokat tudhatott maga mögött, akiket az őt támadóknak ugyancsak kötelezően tisztelniök kellett, mint Móricz, Halász Gábor, Németh László, Bálint György stb., s akiket tiszteltek is, tanúságot tévén a mindenkori hivatalos fölfogáshoz való buzgó illeszkedésükről.

Ebben a kötetében is Kemény dominál, de Aranyak is több tanulmányt szentel, míg Madách egy nagy összefoglaló, értelmező dolgozathoz jut. Különösen a Kemény-tanulmányok mutatják meg, mennyire jól látja Barta a maga műfaját, amidőn a nagy romanistára, Ernst Robert Curtiusra hivatkozik, mondván, hogy az olyan esszé-szerű tanulmányok sora az ő igazi műfaja, mely forma szerint nem kerekedik monográfiává, de annál inkább azzá teljesül az író lelki-világát, alkotásmódját, különleges értékeit és sajátos gyengéit illető ábrázolatban.

Kemény úgy áll előttünk, mint a kor mentalitásának megtestesítője, mint egy sajátos lelkiakat megnyilvánítója, mint az epika mindenkori s egyben mégis e korra jellemző formakeresője. Különösen vonzza Bartát az a fokozatos lelki, lélektani építkezés, ahogy Kemény egy szenvedélyt, egy sorsot, egy tragikumot lépésről lépésre kibont és beteljesüléshez vezet. Tanulmányai mindig megállnak magukban, de egyben rögtön involválják, indikálják a következő esszének kérdéscsoportját is. Különösen jól látszik ez a sajátosága a tanulmányíró Bartának akkor, amidőn Aranyról beszél. Nemcsak korrigálja állandóan önmaga nézeteit, hanem újabb és újabb kérdéseket tesz föl azzal kapcsolatban, amire egyszer már felelni látszott. De alapjában így van Madáchcsal is. Életének minden szakaszán írt Madáchról, de egyre újabb s újabb szempontokat tudott fölvetni.

S azokról is, akikről csak kevésszer szolt, vagy mert alkalma nem volt rá, vagy mert nem álltak hozzá közel, igen érdekes megállapításokat tesz. Az előbbire jellemző Móricz-tanulmánya, amelyben igen meggyőzően mutatja, hogy Móricz egy, alapjában a világirodalom szempontjából már avult formában hatalmas tehetségével gyakran mégis korszerűt, meggyőzőt tud alkotni. A másodikra Rába György Babits-könyvéről írt munkája az igazán jellemző. Nem az az érdekes e

tekintetben, mennyire igazságos vagy igazságtalan Rábával szemben, hanem az, hogy rámutat néhány olyan vonására Babits alkotói egyéniségének, amelyek mellett Babits rajongói gyakran anélkül mennek el, hogy megmagyaráznák, mint lesznek ezek a vélt gyengeségek ennek a mindent tudó költőnek az életművében a kifejezés, a lélektani érzékeltetés, a poétikai művesség raffinált eszközeivé a költő soha ki nem hagyó tudatosságánál fogva.

4. Barta János példája azt mutatja, hogy a csöndes, de szívós munkásságú intellektus, amely személyeskedő vitára soha, de szakszerűre viszont mindig kész, nem kisebb kisugárzású, mint a hangos, kinyilvánító, tudósságával hivalkodó, öntetszelgő típus. Nemcsak tanítványai vihettek munkásságából indítást és útravalót, hanem a vele szemben közömbösek is; s az iránta ellenérzést táplálók is megkerülhetetlennek kell hogy tekintsék életművét. Asztalunkon mindig ott sorakoznak könyvei, amelyeknek, hisszük, nem ez az utolsó kötet. Reméljük és kívánjuk, hogy amit az Arany-töredékkel kapcsolatban mondtunk, az véle is beváljék, s még néhány szép remeklést kapunk tőle. (Szépirodalmi, 1987.)

NÉMETH G. BÉLA

BARTA JÁNOS: A PÁLYA ÍVEI

KEMÉNY ZSIGMOND KÉT REGÉNYÉRŐL

Az esszéirő Barta Jánosnak egyik visszatérő témája, „ősélmény” Kemény Zsigmond, abban az értelemben is, ahogy e fogalmat ő maga határozza meg új könyvében: „Az ősélmény személyes jellegű, noha látszólag objektív érvénnyel bír; a szubjektív hiedelem és az objektív törvény határán járunk. Kemény Zsigmond nemcsak azért lett regényíró, hogy a társadalom vagy a történelem egy darabját ábrázolja; ő mindezeket túl a maga ősélményeinek változatos tüneményeit akarja kiírni magából.” Ez a körülírás még nem Keményt definiálja, hiszen az ábrázolás minden valamirevaló írónál található az önkifejezéssel, az ősélmények kiírásával. Barta eredeti Kemény-képének két legfontosabb összetevője: hogy „dinamikus látás” jellemzi, szerinte a történelem „a reális vagy ideális, egyedi vagy csoportokból áradó nagy erőknél a játéka”; és hogy ez a „szekularizált mitológia”, ez a világlátás értékelő szempontokkal van átítatva, „Kemény szemében az élet nemcsak egyszerűen teremtés és rombolás, hanem elsősorban értékteremtés és értékpusztulás”. A mozgó, a küzdő élet látomása, meg a ragaszkodás az értékeléshez, az értékelő mérlegelés-